

**“Azərbaycan” qəzetindəparlament hesabatları və şərhlər
(noyabr 1918-aprel 1920)” kitabı haqqında qeydlər və düşüncələr**

Ramiz Orsər

Yetmiş illik yasaqdan və təhriflərdən sonra yaxın milli tariximizin böyük həqiqəti-Demokratik Respublikanın həyata keçirildiyi, gördüyü işlər aşkar təhlilini, bu təhlildə Cümhuriyyətin ibrət dərsləri öz həqiqi ifadəsini tapmadı. Ötən yetmiş ildə tarix də, publisistika da, ədəbiyyat da xalqa öz tarixi barədə tam həqiqəti söyləməyib. Əksinə, təhrif edilmiş milli tarix təlqin edib və saxta millətlərarası tarixdən söhbət açıb. Bədnam “Bakı kommunası” və Demokratik Respublika dövrünün səhv təlimi təlqin olunub və bütövlükdə burjua mədəniyyəti dövrümüzün şikəst və naqis tarixi kimi təlqin olunub. Yetmiş ilin qürubunda SSRİ xalqlarının üzünə açılan azadlıq qapıları da xalqımızın üzünə qanla açıldı, yenedənqurma yerindəvurmaya “yaşıl işıqlar” yandırdı və mərkəzin əli ilə Qarabağ “hərraca” çıxarıldı: Kim daha çox “sədaqətlidir”, kim daha çox “şırmana” bilər”. Və bütün bunlar xalqın qanı və canı bahasına, itirilən torpaqların və tarmar edilərək yandırılan evlərin “ışıqında”, həm də bütün dünyanın gözü qarşısında edildi. Elə bil SSRİ-də başlayan aşkarlıq da tərəfgirlik elədi: Azərbaycana gələn yolda ləngidi və gecikdi. Tariximiz və tarixi taleyimiz barədə həqiqətləri gündəmə daşımaq, “nəzəri”, “elmi yalanların”, “neqativ yaddaş”ın bütün miqyası və ölçülərinin aşkarlanması üçün tariximiz, publisistikamız yenə də səbr və təmkin göstərmək zorunda qaldı və bir qərinəlik yol qət etməli oldu.

Yetmiş ildə ədəbiyyatımızda və publisistikamızda “qılinc oynadan” “sosializm realizmi” metodunun oynadığı rolu, yerinə yetirdiyi sosial-tarixi missiyanı və sifariş tariximizdə “sosialist yalanı metodu” böyük canfəşanlıqla yerinə yetirdi.

Azərbaycan ikinci dəfə öz müstəqilliyinə qovuşandan sonra bizdə də rəsmi elm qəddini düzəldir, ittifaqın “dirijor çubuğu”ndan yaxasını qurtarır və yavaş-yavaş təlimat, instruksiyadan bir az o yana boylanmağa başlayır.

Xalqın ağrı və acısına, sevinc və kədərinə yox, bürokratiya və bürokratizm ambisiyasına xidmət edən düşüncə dövrü arxada qalır.

Uca səslə demək lazımdır ki, yeni hakimiyyət Azərbaycan Cümhuriyyətinin milli dirçəliş aktı kimi etiraf və bayram olunması barədə tarixi fərman imzaladı, Demokratik Respublikanın rəsmi rəmzlərini-gerbini, bayrağını milli sərvət elan etdi. Həmçinin Demokratik Respublikanın milli-mənəvi intibah və dövlət quruculuğu təcrübəsini real və fəal sərvətə çevirməyi bir vəzifə olaraq humanitar nəzəri fikrin qarşısında qoydu? Bununla da Demokratik Respublikanın təşəkkül və süqutunu şərtləndirən gerçəklər silsiləsini doğru-düzgün şərh etmək imkanı yaranır.

Biz bu imkanlardan dolğun şəkildə yararlandıq mı? Cümhuriyyət barədə həqiqətləri axıra qədər-yalanlı və təhrifli şəkildə söylənilənləri, yaxın milli tariximizin tədqiqində subyektiv, konyuktur, əyintili mərhələləri bu günümüzün “stolonun üstünə” gətirə bildik mi? Bunlar haqqında bir qədər sonra.

Aparılan tədqiqatlarda vicdani, mənəvi müasirlikdən danışmasaq da, ideya müasirliyindən danışırıq, ancaq bu da tam, şəffaf deyil. Beyimizə və qollarımıza vurulan buxov və “qandallar” açıldıktan sonra da Demokratik Respublikaya münasibətdə bir sıra yazılar elmi əxlaq və mənəvi vicdan tərəvətini özündə ehtiva edən və müasir görünən bilmir.

Burda C. Məmmədquluzadənin “Ölülər” komediyasında Şeyx Nəsrullahın qəbiristanlıqda ölüləri diriltmə səhnəsi gözlərim önündə sərgilənir.

Heç kim ölüsünün dirilməyini istəmir, günahlarını etiraf etmək əvəzinə, vaxt alıb düşünməyə gedir. Bir sıra qələm sahibləri də gözləmə mövqeyində səngərlənib “bəlkə də qayıtdılar” xofu altında pas atmış qələmlərinə xırda-xırda “qulluq” buyururdular.

Böyük ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev yazırdı: “Elə günahlar var ki, onlara bəlkə də 1937-də bəraət vermək olardı, amma 1980-də, 90-da bu mümkün deyil. Müqəddəs yaddaşa, doğma anaya, ana Azərbaycana silah və əl qaldırmaq günah sayılır, mən yaddaşa “qələm qaldırmağı” da anaya silah və əl qaldırmaq kimi xətalara sırasına daxil edirəm”.

Total inkar mövqeyi Cümhuriyyətə münasibətdə onsuz da əvvəllər kifayət qədər olmuşdur. Demokratik Respublikanın tədqiqində bu vaxta qədərki əyintilərə cavab kimi əks ifrata varsaq, hamılıqla və kütləvi eyforiyaya yol versək, bu da yenə birtərəfliliyə söykənmək olardı. Bunun üçün də Cümhuriyyətin 23 ayda keçdiyi tarixi, ictimai-siyasi yolu, onun süqutunu şərtləndirən daxili-subyektiv məqamlarla yanaşı, xarici obyektiv səbəbləri də açıq təhlilə cəlb etmək lazımdır. Bizcə, bu, əsl elmi yoldur.

“Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru, Millət vəkili Bəxtiyar Sadıqov “Azərbaycan” qəzetinin 15 yanvar 2017-ci il tarixli sayında yazırdı:

Təəssüf ki, “Azərbaycan”ın (“Azərbaycan” qəzetinin-R.O.) Cümhuriyyət dövründə nəşr edilmiş 443 nömrəsi bu gün də hamı üçün əlçatan deyildir. Hətta redaksiyamızın bütün cəhdlərində Azərbaycandakı bütün arxivlərə, respublika Mədəniyyət nazirliyinə, M.F. Axundov adına Milli Kitabxanaya, Rusiyadakı Azərbaycan Diasporunun bəzi tanınmış üzvlərinə (Eşitdiyimizə görə Moskva və Sankt-Peterburq şəhərlərindəki mərkəzi kitabxanalarda “Azərbaycan” qəzetinin bütün nüsxələri tam halda saxlanılır) dönə-dönə müraciətlərinə baxmayaraq indiyədək həmin 443 nömrənin kserosurətini əldə edə bilməmişik...”

SSRİ-nin mövcudluğu, “vahid dövlət” və “vahid xalq” ideologiyasının hegemonluğu və bu ideologiyanın tüğyan etdiyi bir dövəmdə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi varlığı, eləcə də Azərbaycan Parlamentinin 17 aylıq fəaliyyəti dövrü gizlədildiyi kimi, bu barədə danışmaq və yazmaq da qırmızı imperiyanın tələb və təkidilə qadağan edilir, digər mətbu vasitələr kimi, Azərbaycanın Demokratik Cümhuriyyəti dövrü haqqında müfəssəl və dolğun informasiya mənbəyi sayılan “Azərbaycan” qəzeti də “qadağa” qurfi ilə arxivlərin gizlinlərinə atılaraq qaranlıqlara məhkum edilmişdi.

Etiraf etməyə məcburuq ki,

qədim hun və uzaq Manna haqqında bildiklərimiz daha çox olduğu halda, ən yaxın tariximiz olan Azərbaycan Cümhuriyyəti haqqında məlumat və bilgilərimiz labirintə söykənir. Başqa bir rəkusdan məsələyə yön alsaq görürük ki, biz Cümhuriyyətin süqutundan sonra, əslində Demokratik Cümhuriyyət haqqında heç qeyri-stereotip fərdi baxış, orijinal milli təlim də yaratmamışıq.

Əgər sovetlər dönəmində də Azərbaycanın milli dövlət quruculuğu barədə formalaşan elmi fikir vulqar erməni millətçiliyinin tarixdə bəlli olan “konsepsiyasından” zərəcə fərqlənmirdisə, onu necə “milli dövlətə dair milli təlim” saymaq olardı, bu mümkündürmü? Əsla yox! Əvəzində isə M.Ə. Rəsulzadəni milli tarixdən və yaddaşdan silməklə, yeni azərbaycançılıq təliminin və Azərbaycan dövlət qurumunun təməldəş rolunu Stalin irticasının adına yazmaqla məşğul olmuş, bununla da cümhuriyyəti qurama, saxta elan etmək üçün ən müasir erməni millətçiliyinə əlavə fürsətlər verməklə öz milli dövlətçilik tariximizin üzərinə öz əllərimizlə çox etibarlı bir qara tül-pərdə çəkmişik.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ikinci dəfə müstəqillik qazandıqdan sonra da getdiyimiz yolun qarşısında “qramofan”ların” qurduqları “səngər” və “barrikadalar”dan azad sözü və səsi öz içində boğan və batıran qramofan zəngülələri eşidilməkdə idi. Ancaq müstəqilliyimizin bizə bəxş etdiyi azadlıq qatırı və bu qatardan yüksələn yeni həyat sevgisi və onun şirinliyi qramafon “səngər” və “barrikadaları”nı aşib keçməkdədir.

Milli müstəqilliyin bərpasından ötən dövr ərzində bir sıra işlər görülsə də, ən fundamental iş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mənbəşünaslığının yaradılması sahəsində görülən işlər oldu: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında” 1998-ci il yanvarın 30-da tarixi Sərəncam imzaladı; bu sərəncamdan irəli gələrək Dövlət Komissiyası yaradıldı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi üzrə Dövlət Komissiyası və Baş Arxiv İdarəsi tərəfindən “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1998)” adlı 7 kitabdan ibarət sənədlər topluları (Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi Səfər İbrahimovun rəhbərliyi və professor Seyidağa Onullahinin redaktorluğu ilə) nəşr edildi. Bu yeddi kitabdan yalnız iki cildi parlament hesabatları idi ki, Azərbaycan dilində buraxılan yeganə nəşr olmaqla, əsasən respublikanın arxiv fondlarında saxlanılan və qismən də “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş parlament iclaslarının protokolları və stenoqrafik hesabatları əsasında hazırlanmış, kirit əlifbasında çap olunmuş və müstəqilliyimizin bərpasından sonra keçən bütün dövr ərzində həmin mövzuya həsr olunmuş yeganə tarixi mənbə olaraq qalırdı.

“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)” adlı 7 kitabdan ibarət sənədlər topluları AXC Parlamenti və Hökumətinin qəbul etdiyi qanunlar və qərarlarını əks etdirən- “Qanunverici aktlar” (rus dilində), həmçinin “Xarici siyasət”ə (rus dilində), “Azərbaycan ordusu”na (rus dilində), Azərbaycan Parlamentinə (iki cild Azərbaycan dilində, bir cild rus dilində) və AXC xadimi Fətəli xan Xoyskinin fəaliyyətinə (rus dilində) dair sənədlərdən ibarətdir ki, onların da 5-i rus dilində, 2-si isə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur.

Demokratik Cümhuriyyət dövrünün

daha mükəmməl, realist, analitik təhlili olan kitab şübhəsiz “Azərbaycan” qəzetində “Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918-aprel 1920)” (üç cildə) kitabıdır.

Bizə elə gəlir ki, cəmiyyətdə, ictimai və mənəvi həyatda Şirməmməd Hüseynovun toxunmadığı mətləb qalmayıb. Hamısına da eyni peşəkar qələmi ilə məslək və əqidəsinin işığında güzgü tutub, öz daxilində xalqa, millətə məhəbbətini, çox iti, ayıq və oyaq tənqidi münasibətini də cəm edib.

Üzərini duman almış sosial-mənəvi ekologiyanın insanları çaş-baş saldığı bir vaxtda əyri və ifratlardan azad, “korlanmamış”, ekoloji cəhətdən təmiz nəzəri fikrin klassiklərin yaradıcılığında qorunub saxlanıldığını da Şirməmməd müəllim gördü və onları nəşr etdirməklə təkrar xalqın istifadəsinə-dövriyyəyə qaytardı.

Böyük demokrat Cəlil Məmmədquluzadə

Cümhuriyyət hökuməti haqqında düşüncələrini belə açıqlayırdı:

“Cümhuriyyət elə bir hökumətə deyilir ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yığıncaq azadlığı, birləşmək azadlığı, söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik və bərabərlik və müstəqillik, gizli səsvermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır”.

Bunlar bu gün Şirməmməd Hüseynovun gündəmə daşdığı problemlər sırasındadır ki, onlar da üçcildlikdə mükəmməl açıqlanır.

(Ardı var)